

”וְאַתֶּם תִּהְיוּ לוֹ לְעֶבְדִים” – המאבק של התנ”ך ברודנות ובהידרדרות אליה

קורונה, 13 באוגוסט 2021
יוסף לבר

לא מעט אנשים שאלו אותי בשנה האחרונה איך העובדה שאני שומר תורה ומצוות מסתדרת עם התנגדותי לטרפת הקורונה, וכל פעם מחדש אני מופתע מהשאלה. זה אמנם נכון שיש מעט מאוד דתיים שמרימים קול נגד הרודנות שקמה לנו לאחרונה, אבל זוהי בעיניי מציאות מעוותת. למעשה, דווקא מי שמחובר למורשתו היהודית ומתיימר להיות נאמן למסרים של התורה צריך להיות הראשון להתקומם.

קחו למשל את פסוקי התורה שעוסקים בהמלכת מלך, אותם נקרא בתחילת פרשת שופטים. דורות של פרשנים, מחז”ל עד ימינו, התחבטו בשאלה האם התורה מצווה למנות מלך (בגלל הפסוק “שׁוֹם תִּשִׂים עָלָיְךָ מֶלֶךְ”) או שהיא רק מעניקה רשות למנות המלך כאשר תתעורר הדרישה מצד העם (בגלל התנאי שמקדים לפסוק הנ”ל “וְאָמַרְתָּ, אֲשִׁימָה עָלַי מֶלֶךְ”). זוהי כאמור מחלוקת עתיקה בעלת השלכות מרובות, אבל בעיניי היא מחמיצה את הלקח המרכזי שעולה מהפסוקים, לקח שהוא לא פחות ממהפכני.

החידוש הגדול בפסוקים הללו אינו בשאלת החובה מול הרשות לכונן מלוכה אלא בהסתכלות של התורה על אותה מלוכה. וכאן הדברים חד-משמעיים: התורה מביעה ביקורתיות וחדשנות כלפי מוסד המלוכה בפרט וכלפי שלטון בשר ודם בכלל.

אכן, מיד בפסוקים העוקבים, התורה מאפיינת את אותו המלך שעתיד למלוך. לכאורה, היינו מצפים לשמוע על סמכויות מיוחדות שיש למלך ישראל או פריבילגיות וזכויות, ובאופן כללי היינו מצפים לקבל קצת יותר מידע על אופי המשטר המלוכני שעומד לקום. אבל במקום זאת אנחנו קוראים על שורה של הגבלות נוקשות למלך: **רק לא יִרְבֶּה לוֹ סוּסִים ... וְלֹא יִרְבֶּה לוֹ נָשִׁים וְלֹא יָסוּר לְבָבוֹ וְכֶסֶף וְזָהָב לֹא יִרְבֶּה לוֹ מְאֹד** (דברים יז).

למלך בישראל אסור להרבות סוסים (צבא), נשים וכסף. שלושת הרכיבים הללו הם אמצעים שמעצימים את שלטונו של המנהיג ומגדילים את כוחו. ולכן כשהפסוקים מבקשים להגביל אותם, הם למעשה מבקשים להגביל את שלטונו של המלך בצורה משמעותית.

הגבלות אלו על המלוכה הן הדבר היחיד שהתורה מוסרת לנו כשהיא באה לתאר את המשטר המלוכני. אין כאן שום אפיון חיובי (למעט החובה לכתוב ספר תורה) אלא רק שלילי. במילים אחרות, התורה פחות מתעניינת במה *מותר למלך לעשות* אבל מאוד חשוב לה מה *אסור לו לעשות*. אין לה דעה ברורה לגבי המסגרת המדינית האידיאלית ואיך עליה להתנהל, אבל כן יש לה דעה ברורה לגבי טיבו של כל משטר באשר הוא: הכוח משחית ועל כן יש להגבילו.

קשה לתאר את עוצמת המהפכה שפורצת מבעד לפסוקים הללו. בעולם שבו כל התרבויות הסובבות הניחו כמובן מאליו שהמלכים והשליטים הינם בעלי כוח בלתי מוגבל עד כדי להפוך אותם לאלים של ממש, ישנו עם אחד קטן שבתורתו השדר הוא הפוך לחלוטין. לא משנה איזה מלך יהיה לך, לא משנה איזה משטר יהיה לך, העיקר שתמיד תדאג להגביל את כוחו ולהישמר מפני השחתת דרכו.

אבל הביקורתיות של המקרא כלפי השלטון מגיעה לשיאה בימי הנביא שמואל. שם אחרי שהעם מבקש להמליך על עצמו מלך, ה' מתגלה אל שמואל ואומר לו שבקשה זו היא לא פחות ממאייסה בשלטון האלוהי: **לֹא אֶתְּךָ מְאַסּוּ כִּי אֲנִי מְאַסּוּ מִמֶּלֶךְ עָלֵיְהֶם**. כאן לא מדובר רק בראיית המלוכה כסכנה תמידית שיש להגביל אלא גם כתעודת עניות לעם המבקש להכתיר מנהיג שמתחרה באלוהים. אבל בשורה התחתונה אלוהים מסכים לבקשה זו אך על הנביא מוטל למסור לעם את **מִשְׁפַּט הַמֶּלֶךְ אֲשֶׁר יִמְלֹךְ עָלֵיהֶם** ומפאת חשיבותו ועוצמתו, אביא את כולו:

וַיֹּאמֶר זֶה יְהִי מִשְׁפֵּט הַמֶּלֶךְ אֲשֶׁר יִמְלֹךְ עֲלֵיכֶם אֶת בְּנֵיכֶם יִקַּח וְשָׂם לוֹ בְּמִרְכָּבָתוֹ וּבִפְרָשָׁיו וְרָצוּ לִפְנֵי מִרְכָּבָתוֹ: וְלָשׁוּם לוֹ שָׂרֵי אֲלָפִים וְשָׂרֵי חֲמִשִּׁים וְלַחֲרֹשׁ חֲרִישׁוֹ וְלִקְצָר קְצִירוֹ וְלַעֲשׂוֹת כְּלֵי מַלְחָמָתוֹ וְכִלְי רֶכֶב: וְאֶת בְּנוֹתֵיכֶם יִקַּח לְרִקְחוֹת וְלִטְבָּחוֹת וְלֵאֲפוֹת: וְאֶת שְׂדוֹתֵיכֶם וְאֶת כְּרָמֵיכֶם וְזִיתֵיכֶם הַטּוֹבִים יִקַּח וְנָתַן לְעַבְדָּיו: וְזִרְעֵיכֶם וְכִרְמֵיכֶם יַעֲשֶׂה וְנָתַן לְסָרִיסָיו וְלְעַבְדֵיכֶם וְאֶת שְׂפָחוֹתֵיכֶם וְאֶת בְּחֹרֵיכֶם הַטּוֹבִים וְאֶת חֲמוֹרֵיכֶם יִקַּח וְעָשָׂה לְמִלְאכָתוֹ: צֹאנְכֶם יַעֲשֶׂה וְאֶתֶם תִּהְיוּ לוֹ לְעַבְדִּים: וְזַעֲקֶתֶם בַּיּוֹם הַהוּא מִלִּפְנֵי מֶלְכְּכֶם אֲשֶׁר בְּחָרְתֶם לָכֶם וְלֹא יַעֲנֶה ה' אֶתְכֶם בַּיּוֹם הַהוּא: (שְׁמוּאֵל א', פֶּרֶק ח)

אין ספק שמדובר באחד הנאומים האנטי-מלוכניים מהחריפים ביותר בכל התנ"ך. שמואל המנסה להרתיע את העם על מנת שהוא יחזור בו מבקשתו. על כן הוא מתאר תמונה כאוטית של רודנות טוטליטרית שבה העם כולו יהפוך לעבדי המלך. גם השדות גם הנכסים וגם הילדים (!), הכל כולל הכל יהפוך לרכושו הבלעדי של המלך שימיט שעבוד אימים על העם.

אלא שהתיאור הזה נשמע מנותק לגמרי מן המציאות. עד כדי כך שחז"ל מתווכחים האם שמואל אכן מתאר מצב עתידי אמיתי או שמא הוא מדבר על מצב לא ריאלי רק כדי להפחיד את העם ולגרום להם להתחרט. וכי באמת יכול המלך לשעבד את כל העם בדיוק כמו ששמואל מתאר? האם הוא באמת יכול לגזול את כל העם, לדכא ולשעבד אותו בלי שהעם עצמו ינסה להתקומם? ינסה להפיל את שלטונו של המלך? איך ניתן להיות בטוח שהמציאות הטוטליטרית בוודאות עומדת להגיע?

הפתרון להבנה נמצא לדעתי ביכולת לקרוא קצת אחרת את דברי הנביא. שמואל אינו מדבר כאן על מצב פתאומי שבו בוקר אחד המלך מחליט לשעבד את העם באכזריות אלא יש כאן תהליך איטי והדרגתי של הידרדרות אל השעבוד. יש לשים לב למרקם המילים ששמואל משתמש בו בפסוקים הראשונים. "אֶת בְּנֵיכֶם יִקַּח וְשָׂם לוֹ בְּמִרְכָּבָתוֹ וּבִפְרָשָׁיו", "שָׂרֵי אֲלָפִים וְשָׂרֵי חֲמִשִּׁים וְלַחֲרֹשׁ חֲרִישׁוֹ וְלִקְצָר קְצִירוֹ וְלַעֲשׂוֹת כְּלֵי מַלְחָמָתוֹ וְכִלְי רֶכֶב". התיאור כאן הוא תיאור צבאי-מלחמתי. לצורכי מלחמות המלך, הוא מגייס "את בניכם". בשלב הזה הכל עדיין במסגרת הלגיטימציה של 'ביטחון המדינה' ולכאורה הגיוס בכפייה הזה הוא מוצדק. אלא שכבר כאן אפשר לראות את ניצני הפורענות. העם המגויס למלחמה הלגיטימית של המלך מוצא את עצמו מתעסק עם דברים שאינם קשורים למאמץ המלחמה. פתאום החיילים גם צריכים "לחרוש חרישו ולקצור קצירו" של המלך. כלומר המלך ששעבד את העם לטובת המלחמה מנצל את כוחו גם לטובתו האישית.

בפסוקים הבאים, השעבוד הוא כבר יותר עמום. לא ברור האם "וְאֶת בְּנוֹתֵיכֶם יִקַּח לְרִקְחוֹת וְלִטְבָּחוֹת וְלֵאֲפוֹת" מדובר על גיוס במטבחים הצה"ליים כדי לספק מנות קרב בחזית או שמדובר בשעבוד בארמון המלוכה לטובת הנאתו הפרטית של המלך. אבל בפסוקים האחרונים המסכה יורדת לגמרי וכבר אין התלבטות "וְאֶת בְּחֹרֵיכֶם הַטּוֹבִים וְאֶת חֲמוֹרֵיכֶם יִקַּח וְעָשָׂה לְמִלְאכָתוֹ". אין כאן יותר צבא, מלחמה או מצב חירום אלא מה שנוותר הוא אך ורק שעבוד מוחלט למלאכת המלך. אם כן, בצורה מדהימה, שמואל מתאר במילותיו את מה שהוגי דעות מודרניים עתידים לכנות "הדרך לשעבוד" (ככותרת ספרו של פרידריך האייק). איך משטרים אנושיים מצליחים כל פעם לכרסם עוד ועוד בחירויות האדם עד שהם הופכים למשטרים טוטליטריים אפלים. בדרך כלל ההתנעה של השעבוד מתלווה ל'שעת חירום', לסיבה מוצדקת מאוד להקפיא את חירות האזרח. אך גם כאשר היא חולפת, השלטון שהתרגל לכוח הבלתי מוגבל הזה אינו שש להשיב אותו לאזרחים וממשיך לנצל אותו הפעם ל'מלאכתו'. זהו תיאור נוקב מאוד וניתוח כל כך אמיתי של טיבם של משטרים כשאנו בוחנים את ההיסטוריה הפוליטית מאז שמואל עד ימינו אנו.

ולכן חשוב להפנים שהחשדנות כלפי השלטון והחרדה שמא הוא תמיד ינסה לנשל אותנו מחירויותינו אינן נטייה פסולה של קונספירטורים או אנרכיסטיים, אלא היא לב ליבה של המסר הפוליטי של התנ"ך. ובמינו שבהם יותר ויותר ברור שמה שהתחיל כשעבוד מרצון לטובת שעת חירום והתגברות על המגפה, הפך כצפוי לשעבוד בלתי נגמר לגחמות המשטר שבשום אופן אינו רוצה לוותר על הכוח העצום שהוא זכה בו לאחרונה. ודווקא בנקודה הזאת, הייתי מצפה דווקא מאלה שהפנימו את דברי שמואל ואת לקחי התורה, לעמוד בחזית ההתנגדות של השחתת הכוח השלטוני.

וְאֶתֶם תִּהְיוּ לוֹ לְעַבְדִּים. וְזַעֲקֶתֶם בַּיּוֹם הַהוּא מִלִּפְנֵי מֶלְכְּכֶם אֲשֶׁר בְּחָרְתֶם לָכֶם